

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ: 6€

Από τα γραφεία του περιοδικού Βαλαωρίτου 12, Αθήνα

Στην περίπτωση που ορισμένες εικόνες υπάγονται σε πνευματικά δικαιώματα παρακαλούμε επικοινωνήστε με το περιοδικό.

Στο εξώφυλλο: Βλίσσης Κανιάρης, 1969

ΣΘ 136 – ΕΠΑΝΟΡΘΩΣΗ

Στο προηγούμενο τεύχος παραλείφθηκαν εκ παραδρομής δύο σημειώσεις από το άρθρο του David Armitage «Κάθε μεγάλη επανάσταση είναι πόλεμος ενδοπολιτειακός»:

- α) Αναδημοσίευση από: Keith Michael Baker / Dan Edelstein (επιμ.), *Scripting Revolutions*, Stanford University Press, Στάνφορντ 2015.
Μετάφραση: Δέσποινα Μπίρη, Επιμέλεια: Γ. Μπαλαμπανίδης και Γ. Γιαννακόπουλος. Θερμές ευχαριστίες στον Βαγγέλη Σακκά.
- β) Προσθήκη στη σημείωση 8:
Στμ: Ακολουθώντας την εν λόγω διάκριση, αποδίδουμε εφ' εξής τον όρο «civil war» ως «ενδοπολιτειακό πόλεμο» αντί του καθιερωμένου «εμφύλιος πόλεμος». Ο Armitage στοιχειοθετεί τη νομικοπολιτική ασυμμετρία μεταξύ του ρωμαϊκού «bellum civile» και του ελληνικού «εμφύλιος πόλεμος» στο πρόσφατο έργο του: *Civil War. A History in Ideas*, Alfred A. Knopf, N. Υόρκη 2017.

Οι εκδότες και η Συντακτική Επιτροπή των *Συγχρόνων Θεμάτων* ευχαριστούν θερμά το ΙΔΡΥΜΑ ΣΤΑΥΡΟΣ ΝΙΑΡΧΟΣ για τη χορηγία του.

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ

Ιδιοκτήτης: ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ

Μη κερδοσκοπική εκδοτική εταιρεία

Έδρα: Εσπέρου 32, Παλαιό Φάληρο 175 61

Γραφείο Αθηνών: Βαλαωρίτου 12,

Αθήνα 106 71, τηλ./fax: 210.36.28.501, <http://www.synchronathemata.gr>

ΑΦΜ: 090013089 ISSN: 1105-431X Κωδικός ΕΛΤΑ: 1037

ΙΔΡΥΤΗΣ

ΣΤΑΜΑΤΗΣ ΧΡΥΣΟΛΟΥΡΗΣ

ΕΚΔΟΤΕΣ

ΝΙΚΟΣ ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΑΝΑΝΙΑΔΗΣ

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ, ΝΙΚΟΣ ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΑΝΑΝΙΑΔΗΣ, ΘΑΝΑΣΗΣ ΒΑΛΑΒΑΝΙΔΗΣ, ΟΝΤΕΤ ΒΑΡΩΝ-ΒΑΣΑΡ, ΛΙΝΑ ΒΕΝΤΟΥΡΑ, ΚΩΣΤΑΣ ΓΑΒΡΟΓΛΟΥ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΕΛΛΗ ΔΡΟΥΛΙΑ, ΧΑΡΗΣ ΕΞΕΡΤΖΟΓΛΟΥ, ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΖΗ, ΒΙΚΥ ΙΑΚΩΒΟΥ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΕΣΣΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΙΟΥΠΚΙΟΥΛΗΣ, ΛΟΥΣΗ ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, ΗΛΙΑΣ ΚΟΥΒΕΛΑΣ, ΜΑΚΗΣ ΚΟΥΖΕΛΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΥΡΤΑΤΑΣ, ΣΑΡΑΝΤΗΣ ΛΩΛΟΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΛΑΜΗΣ, ΑΧΙΛΛΕΑΣ ΜΗΤΣΟΣ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΜΠΑΚΑΛΑΚΗ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΑΛΑΜΠΑΝΙΔΗΣ, ΡΙΚΑ ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ, ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΜΠΙΤΣΩΡΗΣ, ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΚΗΣ ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ, ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ, ΕΙΡΗΝΗ ΣΚΑΛΙΟΡΑ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΤΑΥΡΑΚΑΚΗΣ, ΣΑΒΒΑΣ ΤΣΙΛΕΝΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΑΝΑΝΙΑΔΗΣ, ΒΙΚΥ ΙΑΚΩΒΟΥ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΕΣΣΟΠΟΥΛΟΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΛΑΜΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΑΛΑΜΠΑΝΙΔΗΣ, ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ, ΣΑΒΒΑΣ ΤΣΙΛΕΝΗΣ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΩΝ

ΟΝΤΕΤ ΒΑΡΩΝ-ΒΑΣΑΡ

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΒΟΥΒΟΥΛΑ ΣΚΟΥΡΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΟΥΛΑΚΟΣ

ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ / ΔΗΜΗΤΡΑ ΣΑΜΙΟΥ

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ

Πόπη Αλεξίου, e-mail: alexioupoppy@gmail.com

ΕΚΤΥΠΩΣΗ

Κωστόπουλος Γιώργος, Ακομινάτου 67-69, τηλ.: 210.8813241

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ

Βασ. & Ζαχ. Μπετσώρη Ο.Ε., Στ. Γονατά 13Α, τηλ.: 210.5743783

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ

ΑΘΗΝΑ: Βαλαωρίτου 12, 106 71 Αθήνα, τηλ.: 210.3628501

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: «Κέντρο του βιβλίου», Λασσάνη 3, τηλ.: 2310.237463

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Εσωτερικού:

Ετήσια (4 τεύχη): 40€

Φοιτητική: 30€

Οργανισμών-Τραπεζών-Βιβλιοθηκών: 80€

Εξωτερικού:

Κύπρος: 45€

Ευρώπη: 50€

Υπόλοιπος κόσμος: 55€

Βιβλιοθηκών-Οργανισμών: 90€

ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ-ΕΠΙΤΑΓΕΣ-ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΙΣ

Γιώργος Γουλάκος, *Σύγχρονα Θέματα*,

Βαλαωρίτου 12, 106 71 Αθήνα

τηλ.: 210.3628.501

e-mail: synchronathemata@yahoo.gr

ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ

Περιοδικό *Σύγχρονα Θέματα*, Alpha Bank, Αρ. Λογ. 834002002000035

IBAN: GR34 0140 8340 8340 0200 2000 035

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ

ΤΖΕΝΗ ΛΙΑΛΙΟΥΤΗ, Η ρητορική πραγμάτευση του αμερικανικού ονείρου

MIKE DAVIS / TOM MERTES: Πώς φτάσαμε στον Ντόναλντ Τραμπ;

(μτφρ. ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΣΑΜΕΛΑ)

ΖΙΓΚΜΟΥΝΤ ΜΠΑΟΥΜΑΝ, Πώς ο νεοφιλελευθερισμός προετοίμασε το έδαφος

για τον Ντόναλντ Τραμπ (μτφρ. ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΕΡΤΣΑΣ)

ΖΙΓΚΜΟΥΝΤ ΜΠΑΟΥΜΑΝ, Τραμπ: μια γρήγορη λύση στην υπαρξιακή αγωνία

(συνέντευξη στον G. Battiston / μτφρ. Γ. ΠΕΡΤΣΑΣ)

ROBERT HOLLAND, Βρετανία και Ευρώπη: το Brexit σε ιστορική προοπτική

(μτφρ. ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ)

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Προσεγγίζοντας» τον Σώρρα

ΓΕΩΡΓΙΑ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Το δυσόιωνο μέλλον της προσφυγικής προστασίας

ΑΡΘΡΑ-ΜΕΛΕΤΕΣ

ΑΘΗΝΑ ΣΚΟΥΛΑΡΙΚΗ, «Είδαμε τα Σκόπια σαν σε όνειρο...»

ΜΙΧΑΛΗΣ ΜΠΑΡΤΣΙΔΗΣ, Μπαλιμπάρ και Ευρώπη: συνοπτικός απολογισμός

ΕΥΓΕΝΙΑ ΚΟΨΙΔΗ, Το γαλλικό παράδειγμα μέτρων έκτακτης ανάγκης κατά της τρομοκρατίας

ΓΙΑΝΝΗΣ ΕΥΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ / ΗΛΙΑΣ ΚΩΣΤΑΡΑΚΟΣ, Η έννοια της «κοινωνικής βιωσιμότητας»

και οι προεκτάσεις της για το ελληνικό δημόσιο χρέος

ΕΝΟΤΗΤΑ: ΝΕΑ ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ

ΑΝΤΩΝΗΣ ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Διεθνές Εργαστήριο: «Η νέα ριζοσπαστική Αριστερά στην Ευρώπη της κρίσης»

ΡΑΟΛΟ GERBAUDO, Ο αριστερός λαϊκισμός είναι η καλύτερη απάντηση στον δεξιό λαϊκισμό

(συνέντευξη στον Α. ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟ)

PHILIPPE MARLIÈRE, Πτώση της σοσιαλδημοκρατίας, ανταγωνιστικοί λαϊκισμοί και οι προκλήσεις

της Αριστεράς σήμερα (συνέντευξη στον Α. ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟ)

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΘΑΝΑΣΗ ΤΖΑΒΑΡΑ

ΗΛΙΑΣ ΚΟΥΒΕΛΑΣ / ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ, Εισαγωγικό σημείωμα

ΝΙΚΟΣ ΚΟΥΡΕΤΑΣ, Σύντομη αναφορά στην ιστορία της γαλλικής ψυχιατρικής

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, «...Της Γαλλικής Σχολής»

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΗΣ, Ο εμπνέων Θανάσης Τζαβάρας

ΘΑΝΑΣΗΣ ΚΑΡΑΒΑΤΟΣ, Ο Θανάσης Τζαβάρας, ο Ζωρζ Περέκ και τα *Σύγχρονα Θέματα*

ΕΡΗ ΚΟΥΡΙΑ, Ανδρέας Εμπειρικός: Υπερρεαλισμός και ψυχανάλυση
ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΥΡΙΑΣ, Θυμάμαι...
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΛΙΓΚΟΒΑΝΛΗ, Άδηλες συγκινήσεις: ένας δυνάμει γόνιμος τόπος συνάντησης
της φροϋδικής θεωρίας και των γνωσιακών επιστημών
ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΜΠΑΛΤΑΣ, Για τον Θανάση Τζαβάρα, προσωπικά
ΟΛΓΑ ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΑΡΑΤΟΥ, Θανάσης Τζαβάρας: ο κλινικός γιατρός-ερευνητής
με ψυχαναλυτική ακρόαση
ΑΝΔΡΕΑΣ Κ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, Ο νους ως δίαυλος και ως μηχανή
ΦΩΤΕΙΝΗ ΣΤΥΛΙΑΝΟΠΟΥΛΟΥ, Θανάσης Τζαβάρας: φίλος, νευροεπιστήμονας,
ψυχαναλυτής
ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΣΤΕΦΑΝΑΤΟΣ, Μετάδοση ή «μετεμφύτευση» της ψυχανάλυσης
στην Ελλάδα;

IN MEMORIAM

ΜΑΝΟΣ ΜΑΤΣΑΓΓΑΝΗΣ, Antony B. Atkinson (1944-2017)
ΤΟΜΑ ΠΙΚΕΤΙ, Για τον θάνατο του Antony Atkinson (μτφρ. ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΑΛΑΜΠΑΝΙΔΗΣ)
ΠΕΓΚΥ ΚΟΥΝΕΝΑΚΗ, Γιάννης Βαλαβανίδης (1939-2017)
ΜΑΡΙΑ ΚΟΜΝΗΝΟΥ, Σημειώσεις για την έκθεση του Γ. Λάππα «HAPPY BIRTHDAY»
στο Μουσείο Μπενάκη

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

ΕΦΗ ΚΑΝΝΕΡ, Η αραβική άνοιξη, το Γκεζί και το μέλλον των κοινωνικών κινημάτων.
Για το βιβλίο: Cihan Cihan Tuğal, *The Fall of the Turkish Model: How the Arab Uprisings
Brought Down Islamic Liberalism*
ΣΤΑΘΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΗΣ, Για το βιβλίο: Murat Gül, *The Emergence of Modern Istanbul:
Transformation and Modernisation of a City*
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Για το βιβλίο: Francois Ansermet / Pierre Magistretti:
*Τα ίχνη της εμπειρίας, νευρωνική πλαστικότητα και η συνάντηση της βιολογίας
με την ψυχανάλυση*
ΝΙΚΟΣ Κ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ / ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΓΑΡΔΙΚΑ / ΝΙΚΟΣ ΜΠΑΚΟΥΝΑΚΗΣ / ΛΥΝΤΙΑ ΤΡΙΧΑ,
Για το βιβλίο: Λύντια Τρίχα, *Χαρίλαος Τρικούπης: ο πολιτικός του «Τις παίζει»
και του «Δυστυχώς επτωχεύσαμεν»*
ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΠΟΥΡΝΑΖΟΣ / ΤΑΣΟΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ: Για το βιβλίο: Δημήτρης
Σκλαβενίτης, *«Κάτσε καλά Γεράσιμε...»: μαθητικό κίνημα και καταλήψεις 1974-2000*
ΡΙΚΑ ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ, Η μουσική δημιουργία ως συλλογική αντίσταση. Για το βιβλίο του Θωμά
Σλιώμη, *Η τέχνη απέναντι στον ναζισμό: το μουσικό κίνημα της Τερεζίν 1941-1945*

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ «ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑΣ» ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΡΕΟΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΕΥΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ / ΗΛΙΑΣ ΚΩΣΤΑΡΑΚΟΣ

Ο Γιάννης Ευσταθόπουλος είναι οικονομολόγος, σύμβουλος σε θέματα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής.

Ο Ηλίας Κωσταράκος είναι οικονομολόγος, υποψήφιος διδάκτορας στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του ΕΚΠΑ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι πρώτες εργασίες για την εξέταση της βιωσιμότητας του δημόσιου και ιδιωτικού χρέους, σε σχέση με κοινωνικούς και αναπτυξιακούς δείκτες αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90, με επίκεντρο το πρόβλημα του χρέους στις αναπτυσσόμενες χώρες.¹ Όπως εξετάζεται στο παρόν κείμενο, η προβληματική της «κοινωνικής βιωσιμότητας του χρέους» παρουσιάζει αυξημένο ενδιαφέρον σε σχέση με τα «Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής»,² που εφαρμόζονται στην Ελλάδα, από το 2010 μέχρι σήμερα. Υπενθυμίζεται ότι τα προγράμματα αυτά συνιστούν μια ευρωπαϊκή εκδοχή των αντίστοιχων προγραμμάτων διαρθρωτικής προσαρμογής, που υλοποιήθηκαν από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και την Παγκόσμια Τράπεζα σε αναπτυσσόμενες χώρες, παρουσιάζοντας, ως εκ τούτου, κοινά χαρακτηριστικά και αποτελέσματα.³

Η αξιοποίηση της πλούσιας εμπειρίας και βιβλιογραφίας για το πρόβλημα του χρέους στις αναπτυσσόμενες χώρες δύναται, συνεπώς, να ενισχύσει τη δημόσια συ-

ζήτηση καθώς και την ίδια την άσκηση πολιτικής, σε μια συγκυρία κατά την οποία:

α) είναι ανοικτό το θέμα της εξειδίκευσης των μεσοπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων μέτρων για την ελάφρυνση του ελληνικού δημόσιου χρέους, σε συνέχεια των σχετικών αποφάσεων του Eurogroup της 9ης και 25ης Μαΐου 2016,

β) πολλαπλασιάζονται οι θεσμικές πρωτοβουλίες στην Ευρώπη, με αντικείμενο την ενίσχυση και τον εμπλουτισμό των διαδικασιών και κριτηρίων παρακολούθησης των προγραμμάτων προσαρμογής, συμπεριλαμβανομένων και των θεμάτων που άπτονται της βιωσιμότητας του χρέους (συμμετοχή Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στην παρακολούθηση του ελληνικού προγράμματος, Ευρωπαϊκός Κανονισμός 472/2013, εκπόνηση μελέτης κοινωνικών επιπτώσεων του προγράμματος από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για την τρόικα, εκθέσεις ΟΗΕ για το χρέος και τα ανθρώπινα δικαιώματα, κτλ.),

γ) το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο με συγκεκριμένες πρόσφατες παρεμβάσεις του, ασκεί πιέσεις με στόχο το Ευρωπαϊκό Εξάμηνο και οι σχετικές διαδικασίες συντονισμού της οικονομικής και δημοσιονομικής πολιτικής σε ευρωπαϊκό επίπεδο, να ενσωματώνουν στόχους και δείκτες κοινωνικής πολιτικής και απασχόλησης.⁴

Στο πλαίσιο αυτό, στόχος του παρόντος άρθρου αποτελεί η επανεξέταση της διαδεδομένης στη δημόσια συζήτηση έννοιας της «βιωσιμότητας του δημόσιου χρέους» με στόχο τη διαμόρφωση και τον υπολογισμό δεικτών για την αξιολόγησή της με όρους «κοινωνικής» βιωσιμότητας. Το ζήτημα εξετάζεται, ειδικότερα, σε τέσσερα στάδια:

Η πρώτη ενότητα παρουσιάζει, με συνοπτικό τρόπο, τους δείκτες που χρησιμοποιούνται σήμερα κατά κόρον στη διεθνή συζήτηση και βιβλιογραφία για την αποτίμηση της βιωσιμότητας του χρέους.

Αντικείμενο της δεύτερης ενότητας είναι η παρουσίαση των σημαντικότερων διεθνών εκθέσεων και δημοσιεύσεων που υπογραμμίζουν την ανάγκη υπαγωγής των προγραμμάτων προσαρμογής (και κατ' επέκταση των θεμάτων που άπτονται της βιωσιμότητας του χρέους), σε κοινωνικά και ανθρωπιστικά κριτήρια.

Αντικείμενο της τρίτης ενότητας συνιστά η διαμόρφωση ενός πλαισίου για την αξιολόγηση της βιωσιμότητας του χρέους, βάσει κοινωνικών κριτηρίων. Υπολογίζονται, ειδικότερα, μια σειρά από δείκτες «επάρκειας κοινωνικών δαπανών», με τους οποίους καθίσταται εφικτή, στη συνέχεια, η διατύπωση ορισμένων βασικών διαπιστώσεων σχετικά με την «κοινωνική βιωσιμότητα» του δημόσιου χρέους της χώρας.

Τέλος, στα συμπεράσματα του κειμένου, κατατίθενται προτάσεις για τις δυνατότητες αξιοποίησης των δεικτών κοινωνικής βιωσιμότητας του χρέους, με αναφορά στο κοινοτικό δίκαιο (και ειδικότερα τον κανονισμό

472/2013), τις εκθέσεις του ΟΗΕ για το εξωτερικό χρέος και την άσκηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και το ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13ης Μαρτίου 2014, σχετικά με τον ρόλο και τις εργασίες της τρόικας (ΕΚΤ, Επιτροπή και ΔΝΤ) στις χώρες της ζώνης του ευρώ, που έχουν υπαχθεί σε πρόγραμμα προσαρμογής.

I. Βασικά δεδομένα για το ελληνικό δημόσιο χρέος και δείκτες αξιολόγησης της βιωσιμότητας

Το ζήτημα της βιωσιμότητας του δημόσιου χρέους της Ελλάδας έχει κεντρική θέση στη δημόσια συζήτηση καθώς και στα προγράμματα προσαρμογής, που έχουν εφαρμοστεί στη χώρα από το 2010 και έπειτα. Είναι, επομένως, σημαντικό να γίνει μια αναφορά στα κριτήρια που χρησιμοποιούνται σήμερα στη διεθνή βιβλιογραφία. Είναι αξιοσημείωτο ότι για το θέμα της βιωσιμότητας δεν υπάρχει συναίνεση ως προς την καταλληλότερη προσέγγιση, με αποτέλεσμα να χρησιμοποιούνται διαφορετικές μεθοδολογίες τόσο στο πλαίσιο της κυρίαρχης (mainstream) άποψης όσο και στο πλαίσιο των ετερόδοξων προσεγγίσεων. Συνοπτικά, χρησιμοποιούνται οι ακόλουθες τρεις προσεγγίσεις για να αποτιμηθεί η βιωσιμότητα του δημόσιου χρέους:

α) Ο λόγος χρέους-προς-ΑΕΠ (δείκτης stock/αποθέματος),

β) Το ύψος των ακαθάριστων χρηματοδοτικών αναγκών (gross financing needs) ως ποσοστό του ΑΕΠ (δείκτης flow/ροών),

γ) Το ύψος της παρούσας αξίας των πρωτογενών πλεονασμάτων (οικονομετρική προσέγγιση).

Η εξέταση του λόγου χρέους-προς-ΑΕΠ, αν και ιδιαίτερα διαδεδομένη, εμπεριέχει ένα σημαντικό στοιχείο αβεβαιότητας, υπό την έννοια ότι δεν υπάρχει σαφώς καθορισμένη τιμή, η οποία να αποτελεί το ανώτατο όριο πέραν του οποίου το χρέος θεωρείται ως μη βιώσιμο. Ενδεικτικά αναφέρουμε πως το όριο του 90%, το οποίο προέκυψε από την ανάλυση των Reinhart-Rogoff (2010)⁵ έχει αμφισβητηθεί μεθοδολογικά από τη σχετική βιβλιογραφία.⁶

Για την περίπτωση της Ελλάδας, τόσο το Eurogroup, με τις αποφάσεις των συνεδριάσεων της 9ης Μαΐου και της 25ης Μαΐου 2016, όσο και το ΔΝΤ, στην ανάλυση βιωσιμότητας του Ιουνίου 2015, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι ο δείκτης των ακαθάριστων χρηματοδοτικών αναγκών είναι ο πλέον κατάλληλος για να αποτυπώσει το πραγματικό βάρος των δανειακών υποχρεώσεων της χώρας. Η απόφαση αυτή σχετίζεται με τις ιδιαιτερότητες που διέπουν το ελληνικό χρέος, τόσο σε σχέση με τη δομή του (με τις μακρές περιόδους χάριτος και αποπληρωμής που μετέφεραν στο μέλλον μεγάλο όγκο πληρωμών), όσο και με το γεγονός ότι σε πολύ μεγάλο ποσοστό διακρατείται από τον «επίσημο τομέα» (EFSF, ESM και διακρατικά δάνεια).

Τέλος, η εμπειρική βιβλιογραφία έχει επιστρατεύ-

σει μια σειρά από οικονομετρικές τεχνικές για να εξετάσει τη βιωσιμότητα του χρέους, στηριζόμενη στην έννοια της φερεγγυότητας (solvency). Πρακτικά, εξετάζεται κατά πόσο το τωρινό ύψος του χρέους είναι μικρότερο από την παρούσα αξία του αθροίσματος των μελλοντικών πρωτογενών πλεονασμάτων. Ωστόσο, και αυτή η προσέγγιση έχει δεχθεί κριτική, καθώς στηρίζεται σε υποθέσεις για μελλοντικές καταστάσεις που είναι πολύ δύσκολο να εκτιμηθούν με τα διαθέσιμα δεδομένα.⁷

Συνολικά, η έλλειψη συναίνεσης ως προς το ποια μέθοδος αξιολόγησης της βιωσιμότητας ενός δημόσιου χρέους είναι καταλληλότερη και, κυρίως, σε ό,τι αφορά τους δείκτες που χρησιμοποιούνται και τις σχετικές τιμές αναφοράς που καθιστούν ένα χρέος βιώσιμο ή μη, αποτελεί πηγή διαφωνιών. Ένας επιπλέον παράγοντας που καθιστά εύθραυστες τις παραπάνω μεθόδους έγκειται στην αβεβαιότητα που χαρακτηρίζει τις παραδοχές που χρησιμοποιούνται για τον υπολογισμό των δεικτών βιωσιμότητας του χρέους, ειδικά όταν αυτές αφορούν στην εξέλιξη μεγεθών, όπως το ΑΕΠ, σε μεσομακροπρόθεσμο χρονικό ορίζοντα.

Στο πλαίσιο αυτό, κορυφαίοι ευρωπαϊκοί αξιωματικοί υποστηρίζουν ότι το ελληνικό δημόσιο χρέος είναι πλέον βιώσιμο ως αποτέλεσμα της αναδιάρθρωσής του (PSI) και των ευνοϊκών όρων που χαρακτηρίζουν τα δάνεια του EFSF και του ESM, αρνούμενοι παράλληλα την αναγκαιότητα κάθε παρέμβασης στο χρέος πριν από το 2022.⁸ Το κύριο επιχειρήμα τους έγκειται στο χαμηλό κόστος εξυπηρέτησης του ελληνικού δημόσιου χρέους για τα επόμενα έτη. Αν και το κόστος αυτό έχει μειωθεί, σε σύγκριση με τη δεκαετία του 2000, είναι αναγκαίο να υπογραμμιστεί ότι το ύψος των τόκων δεν μπορεί να αποτελέσει αυτό καθαυτό δείκτη βιωσιμότητας του χρέους, χωρίς να ληφθεί υπόψη και η εξέλιξη των κοινωνικών αναγκών στην εκάστοτε ιστορική περίοδο.

Υπό τη συγκεκριμένη θεώρηση, το ζήτημα του χρέους παύει να συνιστά ένα τεχνικό –αποκλειστικά– ζήτημα, καθιστώντας αναγκαία την ενσωμάτωση κοινωνικών προτεραιοτήτων και αναγκών στην εξέταση της βιωσιμότητάς του. Οι ενότητες που ακολουθούν εξετάζουν την προβληματική αυτή, σε αναφορά προς την έννοια της «κοινωνικής βιωσιμότητας» του χρέους.

2. Πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής, χρέος και κοινωνικά δικαιώματα

Στόχος της παρούσας ενότητας αποτελεί η σύντομη παρουσίαση των σημαντικότερων πρωτοβουλιών και δημοσιεύσεων με θέμα τις κοινωνικές επιπτώσεις της λιτότητας στην Ελλάδα και, κυρίως, όσων αναφέρονται στην ανάγκη να λαμβάνεται υπόψη η ικανότητα του εκάστοτε κράτους που βρίσκεται σε πρόγραμμα προσαρμογής, να ικανοποιεί μια σειρά από θεμελιώδη κοινωνικά και ανθρώπινα δικαιώματα.

Πρωτοβουλίες από θεσμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης
Σε επίπεδο θεσμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, διακρίνονται οι ακόλουθες ενδεικτικές εκθέσεις:

α) η δημοσίευση έρευνας, το 2015, εκ μέρους της Διεύθυνσης Εσωτερικών Υποθέσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου με θέμα τις επιπτώσεις της κρίσης ως προς τα θεμελιώδη δικαιώματα στις χώρες-μέλη της Ε.Ε., («Έκθεση για την Ελλάδα»),⁹

β) η πρόσφατη αξιολόγηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την κοινωνική επίπτωση της νέας συμφωνίας για την Ελλάδα (Social Impact Assessment).¹⁰ Σημειώνεται ότι αν και η εν λόγω έκθεση έχει κριθεί ως εξαιρετικά ανεπαρκής,¹¹ δεν παύει να αποτελεί μια πρωτοβουλία που μπορεί, υπό προϋποθέσεις, να εμπλουτιστεί και να αξιοποιηθεί με στόχο τη διενέργεια μιας ουσιαστικής αξιολόγησης των κοινωνικών επιπτώσεων των πολιτικών προσαρμογής.

Πρωτοβουλίες του ΟΗΕ

Οι διαδοχικές παρεμβάσεις του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για την Ελλάδα, μέσω του Ανεξάρτητου Εμπειρογνώμονα για το Εξωτερικό Χρέος και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, θέτουν την ανάγκη αξιολόγησης του χρέους σε σχέση με την ικανοποίηση βασικών αναγκών του πληθυσμού. Υπενθυμίζεται, ειδικότερα, ότι έκθεση¹² του πρώην ανεξάρτητου εμπειρογνώμονα του ΟΗΕ κ. Λούμινα, σχετικά με την επίπτωση του εξωτερικού χρέους στα ανθρώπινα δικαιώματα, απεύθυνε σειρά συστάσεων προς την ελληνική κυβέρνηση και τους διεθνείς πιστωτές της, με σημαντικότερη, ίσως, τη ρητή σύσταση προς το ΔΝΤ σχετικά με την ανάλυσή του για τη βιωσιμότητα του ελληνικού δημόσιου χρέους (DSA) και, ειδικότερα, την ανάγκη η τελευταία να λαμβάνει υπόψη άλλες απαιτήσεις ως προς τους διαθέσιμους πόρους του ελληνικού κράτους, που αφορούν ειδικότερα τις κοινωνικές επενδύσεις και την πλήρη άσκηση, εκ μέρους των πολιτών, των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών τους δικαιωμάτων. Η ίδια έκθεση ζητούσε, επίσης, το νέο πρόγραμμα προσαρμογής της χώρας να επιτρέψει στη χώρα να αντιμετωπίσει το δημοσιονομικό της πρόβλημα (δημοσιονομικό έλλειμμα και εξυπηρέτηση χρέους) χωρίς να υπονομεύονται τα ανθρώπινα δικαιώματα.¹³

Ακολουθώντας την ίδια γραμμή με τον προκάτοχό του, ο νυν Ανεξάρτητος Εμπειρογνώμονας κ. Μποχοσλάβσκι, απευθύνει με τη σειρά του στην έκθεσή του για την Ελλάδα,¹⁴ τρεις κρίσιμες συστάσεις προς τους ξένους πιστωτές της χώρας:

α) την αναγκαιότητα της εκ των υστέρων αποτίμησης αλλά και της εκ των προτέρων αξιολόγησης των κοινωνικών επιπτώσεων των προγραμμάτων προσαρμογής ή/και επιμέρους μέτρων,

β) τη διατύπωση αιτήματος ελάφρυνσης του ελληνικού χρέους και την ανάγκη αξιολόγησής του, βάσει της

επάρκειας των πόρων για την κοινωνική προστασία και τις επενδύσεις,

γ) την ανάγκη διασφάλισης επαρκούς δημοσιονομικού χώρου, προκειμένου η χώρα να είναι σε θέση να ανταποκριθεί στις προκλήσεις της προσφυγικής κρίσης.

Δημοσιεύσεις για τις κοινωνικές επιπτώσεις της λιτότητας στην Ελλάδα

Συμπληρωματικά ως προς τις παραπάνω πρωτοβουλίες, ένας σημαντικός πλέον αριθμός ακαδημαϊκών δημοσιεύσεων και ερευνητικών εκθέσεων συμβάλει στη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης εικόνας για τις κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης και της δημοσιονομικής προσαρμογής στην Ελλάδα.¹⁵ Συνολικά, τόσο οι εκθέσεις των ευρωπαϊκών θεσμών και του ΟΗΕ, όσο και οι σχετικές ερευνητικές δημοσιεύσεις, παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για την κοινωνική επίπτωση της δημοσιονομικής προσαρμογής, προσφέροντας μια αναλυτική καταγραφή: α) των μέτρων και πολιτικών των διαδοχικών προγραμμάτων προσαρμογής, β) της επίπτωσής τους ως προς τη συρρίκνωση εργασιακών και κοινωνικών δικαιωμάτων και γ) της επιδείνωσης των κοινωνικών δεικτών.

Μεταξύ των παραπάνω δημοσιεύσεων, το κείμενο πολιτικής του think tank Bruegel χρήζει ιδιαίτερης αναφοράς.¹⁶ Το κείμενο αυτό επιχειρεί να προσδιορίσει ειδικότερα τον βαθμό συσχέτισης των πολιτικών λιτότητας με την εξέλιξη μας σειράς από κοινωνικούς δείκτες σε ευρωπαϊκές χώρες, κατά τη διάρκεια της δημοσιονομικής προσαρμογής τους. Η δημοσίευση των ερευνητών του Bruegel, Zsolt Darvas και Olga Tschekassin, συνιστά συνεπώς μια πολύτιμη συμβολή στη δημόσια συζήτηση σχετικά με την επίπτωση της δημοσιονομικής προσαρμογής των ευρωπαϊκών χωρών ως προς τις κοινωνικές δαπάνες και τους δείκτες φτώχειας. Ξεχωρίζουν ειδικότερα οι ακόλουθες διαπιστώσεις:

- Με εξαίρεση την Ελλάδα, οι κυβερνήσεις των κρατών-μελών της ΕΕ, και κυρίως οι χώρες που πραγματοποίησαν τις μεγαλύτερες προσαρμογές, δεν προχώρησαν σε μείωση των κοινωνικών τους δαπανών, με στόχο τη συγκράτηση των κοινωνικών επιπτώσεων της δημοσιονομικής προσαρμογής. Όπως προκύπτει, η Ελλάδα όχι μόνο παρουσιάζει τη μεγαλύτερη δημοσιονομική προσαρμογή μεταξύ των υπό εξέταση οικονομιών, αλλά είναι και η μόνη χώρα που προχώρησε σε μείωση των σχετικών δαπανών.

- Οι ερευνητές του Bruegel διαπιστώνουν την ύπαρξη θετικής συσχέτισης μεταξύ της δημοσιονομικής προσαρμογής και της φτώχειας, με την ένταση της πρώτης (ως % του ΑΕΠ) να συσχετίζεται με το ύψος της δεύτερης (ποσοστιαία μεταβολή του αριθμού ανθρώπων με σοβαρή υλική στέρηση). Η Ελλάδα, ειδικότερα, παρουσιάζει τη μεγαλύτερη επιδείνωση των δεικτών σοβαρής υλικής στέ-

ρσης κατά την περίοδο δημοσιονομικής προσαρμογής. Η ίδια ακριβώς παρατήρηση προκύπτει και αναφορικά με τη σχέση δημοσιονομικής προσαρμογής και ανεργίας.

Στην ίδια κατεύθυνση, η Ετήσια Έκθεση του Ινστιτούτου Εργασίας Κύπρου για το 2015 (INEK/ΠΕΟ) παρουσιάζει μια ολοκληρωμένη και εμπειριστατωμένη ανάλυση για τις κοινωνικές επιπτώσεις του προγράμματος προσαρμογής της Κύπρου, υπολογίζοντας μια σειρά από δείκτες που επιχειρούν, μεταξύ άλλων, να συσχετίσουν τη δημοσιονομική προσπάθεια με μεγέθη που περιγράφουν τις συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού.¹⁷

Συνολικά, με εξαίρεση τις δημοσιεύσεις του Bruegel και του INE/ΓΣΕΕ στην Ελλάδα,¹⁸ οι περισσότερες εργασίες σχετικά με το ελληνικό πρόβλημα δεν έχουν αναφερθεί στην ανάγκη της από κοινού εξέτασης δημοσιονομικών και κοινωνικών δεικτών, ώστε να διερευνηθούν (και σύμφωνα με την προαναφερθείσα σύσταση του ΟΗΕ) τα ακόλουθα κρίσιμα και αλληλένδετα ερωτήματα:

α) Σε ποιο βαθμό η δημοσιονομική προσαρμογή επηρεάζει την εξέλιξη των κοινωνικών δεικτών,

β) Σε ποιο βαθμό οι κοινωνικές δαπάνες επαρκούν σχετικά με την κάλυψη των κοινωνικών αναγκών,

γ) Εάν υπάρχει εκτροπή πόρων του δημόσιου τομέα προς την εξυπηρέτηση του χρέους εις βάρος θεμελιωδών κοινωνικών αναγκών του πληθυσμού.

Η εξέταση της εμπειρίας των αναπτυσσόμενων χωρών επιβεβαιώνει τη σημασία των παραπάνω ερωτημάτων. Πράγματι, οι πολιτικές για το χρέος που δρομολογήθηκαν από το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα έθεσαν ως πρωταρχικό στόχο την αποκατάσταση της βιωσιμότητας του χρέους, παραβλέποντας, ωστόσο, τις κοινωνικές επιπτώσεις των προγραμμάτων δημοσιονομικής και διαρθρωτικής προσαρμογής. Δηλαδή, το χρέος των χωρών του Νότου κρίθηκε, σε πολλές περιπτώσεις, ως βιώσιμο (υπό την έννοια ότι εξυπηρετείτο κανονικά) εις βάρος θεμελιωδών δημόσιων και ιδιωτικών δαπανών για την καταπολέμηση της φτώχειας και τη μακροπρόθεσμη αναπτυξιακή πρόοδο αυτών των χωρών.¹⁹

Με δεδομένη την παραπάνω εμπειρία, ο υπολογισμός μια σειράς δεικτών με στόχο την αξιολόγηση της βιωσιμότητας του χρέους, βάσει κοινωνικών κριτηρίων, ανάγεται σε επιτακτική ανάγκη. Το πλαίσιο αυτό δύναται να αξιοποιηθεί σε συνάρτηση με τη θεμελιώδη διαπίστωση της ετήσιας έκθεσης 2015 του INE/ΓΣΕΕ για την προσαρμογή του χρέους, μέσω αναδιάρθρωσής του, στο «βιώσιμο πρωτογενές έλλειμμα», το οποίο οφείλει να οριστεί, μεταξύ άλλων, βάσει των πραγματικών αναπτυξιακών και κοινωνικών δυνατοτήτων της Ελλάδας, με στόχο δηλαδή τη μετάβαση σε ένα καθεστώς πρωτογενών πλεονασμάτων με κοινωνική συνοχή.²⁰ Η ενότητα που ακολουθεί επιχειρεί τη διαμόρφωση ενός πλαισίου προς αυτή την κατεύθυνση.

3. Αξιολόγηση της κοινωνικής βιωσιμότητας του χρέους

Η προσέγγιση του χρέους με όρους «κοινωνικής βιωσιμότητας» αναπτύχθηκε από οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, με στόχο τη στήριξη των χωρών του Νότου στα πλαίσια των προγραμμάτων αναδιάρθρωσης χρέους, που είχαν εξαγγείλει το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα στα τέλη της δεκαετίας 1990. Τα προγράμματα αυτά δέχθηκαν σφοδρή κριτική εξαιτίας της απροθυμίας των διεθνών οργανισμών να συνδέσουν το ζήτημα της εξυπηρέτησης του χρέους με αυτό των κοινωνικών και αναπτυξιακών αναγκών των χωρών του Νότου. Η ψήφιση απόφασης²¹ στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ (10.9.2015), για τη διαμόρφωση ενός πολυμερούς νομοθετικού πλαισίου για τις διαδικασίες αναδιάρθρωσης του χρέους, απηχεί, σε πολύ μεγάλο βαθμό, την αποτυχία των προαναφερθεισών παρεμβάσεων καθώς και τα αδιέξοδα τα οποία συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν οι χώρες του Νότου ως αποτέλεσμα της υπερχρέωσης.²²

3.1 Δείκτες κοινωνικής βιωσιμότητας του χρέους

Η ανάπτυξη ενός διευρυμένου πλαισίου αξιολόγησης του χρέους καθιστά αναγκαία τη διαμόρφωση και τον υπολογισμό μιας σειράς νέων δεικτών. Στο πλαίσιο αυτό, κρίνεται αναγκαίο να εισαχθούν πρόσθετες πτυχές και δεδομένα, σε σύγκριση με τις προϋπάρχουσες και συχνά πρωτοποριακές μεθόδους αποτίμησης της «κοινωνικής βιωσιμότητας του χρέους».²³ Συγκεκριμένα, η προσέγγιση που παρουσιάζεται στο παρόν κείμενο ενσωματώνει μια σειρά από μεταβλητές που αποτυπώνουν, πέραν των κοινωνικών δαπανών, και την εξέλιξη των αναγκών για κάθε επιμέρους κοινωνική δαπάνη. Συνοπτικά, η αξιολόγηση της κοινωνικής βιωσιμότητας του χρέους πραγματοποιείται σε συνάρτηση με τρεις βασικές κατηγορίες μεταβλητών, ήτοι:

- α) του κόστους εξυπηρέτησης του δημόσιου χρέους,
- β) των κοινωνικών δαπανών,
- γ) της εξέλιξης της ζήτησης για τις εν λόγω δαπάνες (κοινωνικές ανάγκες).

Η ενσωμάτωση ειδικότερα της τρίτης κατηγορίας μεταβλητών (ζήτηση για κοινωνικές υπηρεσίες) ανακύπτει από την αρνητική επίπτωση των προγραμμάτων προσαρμογής στους δείκτες ανεργίας και φτώχειας. Είναι συνεπώς αναγκαίο, οι κοινωνικές δαπάνες να εξετάζονται σε συνάρτηση με τη σημαντική αύξηση του πληθυσμού που χρήζει στήριξης. Υπενθυμίζεται ότι ο δείκτης απόλυτης φτώχειας και συγκεκριμένα ο κίνδυνος φτώχειας –υπολογισμένος με βάση το κατώφλι φτώχειας του 2008– μεταξύ 2011 και 2014 διπλασιάστηκε (από 24.9% σε 48%) και παρέμεινε σταθερός για το 2015 (στο 48%).²⁴ Ακόμα πιο εντυπωσιακή είναι η μεταβολή, αν ληφθεί υπόψη ότι το 2010, το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 18%, με αποτέλεσμα μεταξύ 2010 και 2014 να σημειώνεται αύξηση του ποσοστού απόλυτης φτώχειας κατά 170% περίπου.

Ως αποτέλεσμα, ο λόγος μεταξύ των δαπανών εξυπηρέτησης του χρέους και των κοινωνικών δαπανών (που προτείνεται σε ορισμένες δημοσιεύσεις ως δείκτης κοινωνικής επίπτωσης της εξυπηρέτησης του χρέους)²⁵ κρίνεται ανεπαρκής, καθώς αδυνατεί να καταγράψει την επάρκεια των κοινωνικών δαπανών, σε σχέση με τις διογκούμενες κοινωνικές ανάγκες που ακολουθούν την εφαρμογή προγραμμάτων διαρθρωτικής προσαρμογής.

Μεθοδολογικό πλαίσιο

Οι ακόλουθοι ενδεικτικοί δείκτες επάρκειας κοινωνικών και αναπτυξιακών δαπανών επιχειρούν να αποτυπώσουν την εξέλιξη και την επάρκεια των κοινωνικών δαπανών σε σχέση με τις κοινωνικές ανάγκες:

-Δαπάνες υγείας / άτομα σε κατάσταση υλικής στέρησης²⁶ (με την παραδοχή ότι η φτώχεια αυξάνει τη ζήτηση για δημόσιες υπηρεσίες υγείας, λόγω της επιδείνωσης της υγείας των πολιτών αλλά και της αύξησης της ζήτησης για υπηρεσίες του δημόσιου συστήματος υγείας)

- Δαπάνες κοινωνικής προστασίας²⁷ / αριθμός ατόμων σε κίνδυνο φτώχειας²⁸

- Δαπάνες για επιδόματα ανεργίας / αριθμός ανέργων

- Δημόσιες επενδύσεις / αριθμός ανέργων

- Δαπάνες για την παιδεία / αριθμός NEETs.²⁹

Σε δεύτερη φάση, εξετάζεται η επίπτωση ενός μορατόριουμ πληρωμών (στην εξυπηρέτηση του χρέους) ως προς τους δείκτες επάρκειας κοινωνικών δαπανών. Ειδικότερα, υπολογίζεται η επίπτωση στους δείκτες επάρκειας σε περίπτωση που οι πόροι που αντιστοιχούν στο κόστος εξυπηρέτησης του χρέους διοχετευτούν σε κοινωνικές δαπάνες.

3.2 Ποσοτική ανάλυση για την κοινωνική βιωσιμότητα του δημόσιου χρέους

Δεδομένα

Τα δεδομένα της Eurostat για τις δαπάνες κοινωνικής πρόνοιας και τις υποκατηγορίες τους, οι οποίες μας ενδιαφέρουν στο παρόν κείμενο, δηλαδή οι δαπάνες για την ανεργία (unemployment) και την υγεία (sickness and healthcare), είναι διαθέσιμα για την Ελλάδα έως και το 2014. Για τον λόγο αυτό χρειάστηκε να γίνει προβολή των στοιχείων για το έτος 2015, ακολουθώντας την εξής απλή παραδοχή: υποθέτουμε ότι, ως ποσοστό του ΑΕΠ, οι διάφορες κατηγορίες δαπανών κοινωνικής πρόνοιας παραμένουν σταθερές. Αντίθετα, για τις κατηγορίες των ατόμων που βρίσκονται σε υλική στέρηση (material deprivation), τον αριθμό των ανέργων καθώς και το ποσοστό του πληθυσμού που διαβίει στο όριο της φτώχειας, τα διαθέσιμα δεδομένα φτάνουν έως και το 2015. Τέλος, για τις δαπάνες του προγράμματος δημοσίων επενδύσεων, υπάρχουν δεδομένα έως και το 2015.³⁰

ΔΕΙΚΤΕΣ ΕΠΑΡΚΕΙΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ

Δείκτης επάρκειας δημοσίων δαπανών υγείας

Όπως αναφέρεται προηγουμένως, η συσχέτιση των δαπανών υγείας με την εξέλιξη του αριθμού ανθρώπων σε κατάσταση υλικής στέρησης στηρίζεται στις ακόλουθες παραδοχές:

– πρώτον, ότι η υλική στέρηση αποτελεί παράγοντα επιδείνωσης της υγείας των ανθρώπων (ποσοτικά και ποιοτικά ανεπαρκής διατροφή, ενεργειακή φτώχεια, επίπτωση στην ψυχική υγεία, αδυναμία πρόσβασης σε κατάλληλη υγειονομική και φαρμακευτική κάλυψη, κτλ.),³¹

– δεύτερον, ότι η αύξηση της φτώχειας μεταφράζεται αυτομάτως σε αύξηση της ζήτησης για δημόσιες υπηρεσίες υγείας.

Η εξέλιξη του δείκτη επάρκειας δαπανών υγείας καταγράφει μια ιδιαίτερα εντυπωσιακή μείωση, από περίπου 14.000 ευρώ ανά άτομο το 2009, σε περίπου 4.000 ευρώ το 2014, οπότε και σταθεροποιήθηκαν.

Δείκτης επάρκειας δαπανών κοινωνικής προστασίας

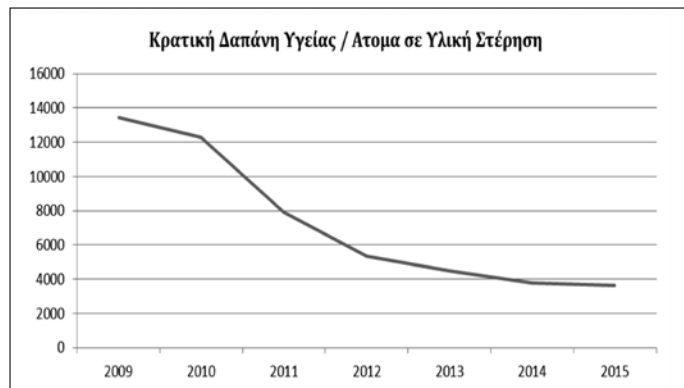
Όπως διαφαίνεται στο παρακάτω διάγραμμα, οι δαπάνες κοινωνικής πρόνοιας ανά άτομο σε κίνδυνο φτώ-

χειας, έχουν υποστεί επίσης δραστηκή μείωση από το 2010 μέχρι το 2014. Οι συγκεκριμένες κατά κεφαλήν δαπάνες έχουν μειωθεί κατά 8000 περίπου ευρώ στο εν λόγω χρονικό διάστημα, υποχωρώντας δηλαδή κατά 40%.

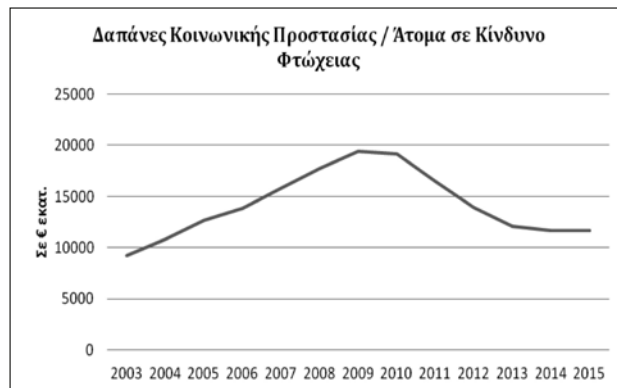
Δείκτης επάρκειας δαπανών για την ανεργία

Ενώ το 2009 και 2010 υπήρξε αύξηση στις δαπάνες για την ανεργία, την περίοδο 2011-2014 σημειώθηκε δραστηκή μείωση των δαπανών, η οποία αγγίζει σωρευτικά το 44%. Κατά την ίδια περίοδο, ο αριθμός των ανέργων ξεπέρασε το 1 εκατομμύριο άτομα, σημειώνοντας αύξηση της τάξης του 44,4%. Παρατηρούμε, επομένως, ότι σε μια περίοδο κατά την οποία η ελληνική οικονομία βρισκόταν εν μέσω παρατεταμένης και οξύτατης ύφεσης (το ΑΕΠ, σε πραγματικούς όρους, μειώθηκε κατά 18,9%) και οι δικαιούχοι των επιδομάτων ανεργίας αυξήθηκαν κατακόρυφα, οι αντίστοιχες δαπάνες, αντιθέτως, μειώθηκαν. Με τον τρόπο αυτό καταργήθηκε στην πράξη ένα από τα βασικότερα εργαλεία αντικυκλικής οικονομικής πολιτικής, τα επιδόματα ανεργίας,³² το οποίο θα μπορούσε να μετριάσει τις κοινωνικές επιπτώσεις της ύφεσης, εξασφαλίζοντας στοιχειώδες εισόδημα στους δικαιούχους.

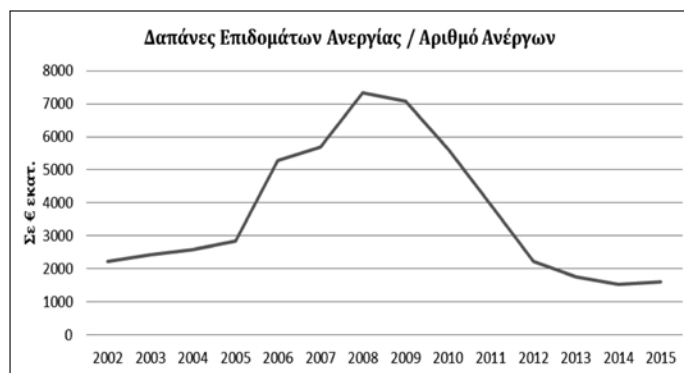
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

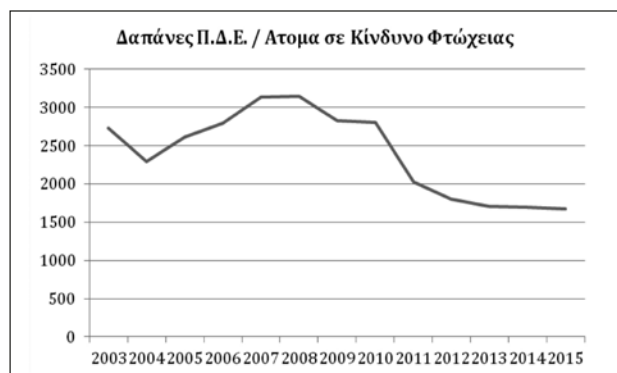
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4

Δείκτης επάρκειας δημοσίων επενδύσεων

Παρόμοια συμπεράσματα μπορούν να αντληθούν και από τη διαχρονική εξέλιξη των δαπανών του προγράμματος δημοσίων επενδύσεων. Συγκεκριμένα, στη διάρκεια της περιόδου 2009-2014, οι σχετικές δαπάνες μειώθηκαν κατά 30%, ενώ για το 2015 υπήρξε μικρή επιπλέον μείωση. Σημαντικός αριθμός ακαδημαϊκών άρθρων³³ έχουν αναδείξει το γεγονός ότι σε περιόδους ύφεσης, όπου υπάρχει «ανεκμετάλλετο δυναμικό» (slack) στην οικονομία, οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις μια μεταβολής στις δαπάνες είναι μεγάλες. Συγκεκριμένα, κάθε μεταβολή κατά 1% των δαπανών, προκαλεί μεταβολή μεγαλύτερη του 1% στο ΑΕΠ. Βλέπουμε, επομένως, ότι η περιοριστική πολιτική που ακολουθήθηκε, όχι μόνο δεν επέτρεψε την επιστροφή της οικονομίας σε θετικούς ρυθμούς μεγέθυνσης, αλλά είχε και βαθύτατες κοινωνικές επιπτώσεις.

Δείκτης επάρκειας εκπαιδευτικών δαπανών

Τέλος, αντίστροφη εξέλιξη παρουσιάζουν οι δαπάνες για την εκπαίδευση (μείωση 20% κατά την περίοδο 2010-2015) και το ποσοστό των NEETs (νέοι εκτός εκπαίδευσης, απασχόλησης και κατάρτισης), το οποίο αυξήθηκε κατά 10 ποσοστιαίες μονάδες κατά την ίδια περίοδο, υπερβαίνοντας συνολικά το 30% των νέων. Κατά τη διετία 2014-2015 υπήρξε μια μικρή αποκλιμάκωση του ποσοστού των NEETs, χωρίς ωστόσο να ανακοπεί η πτωτική τάση στο ύψος των κυβερνητικών δαπανών για εκπαίδευση.

Αξίζει να αναφερθεί ότι με βάση τις έρευνες εργατικού δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας εντοπίζονται στο τμήμα του πληθυσμού με τη χαμηλότερη εκπαίδευση, γεγονός που υπογραμμίζει την ανάγκη αναβάθμισης των προσόντων των νέων ανέργων.

3.3 Χρέος και δείκτες επάρκειας κοινωνικών δαπανών

Έχοντας υπολογίσει τους δείκτες επάρκειας κοινωνικών δαπανών, είναι εφικτή η αποτίμηση του αντίκτυπου μιας ενδεχόμενης μείωσης του κόστους εξυπηρέτησης του χρέους ως προς του ανωτέρω δείκτης. Υπενθυμίζεται ότι το 2014³⁴ το Ελληνικό Δημόσιο έπρεπε να καταβάλλει για την πληρωμή τόκων³⁵ (interest payments) ποσό ύψους -6,989 δις (3,9% του ΑΕΠ).

Ακολουθεί η επίπτωση στους δείκτες κοινωνικής επάρκειας σε περίπτωση που το ποσό αυτό των -7 δις μπορούσε να κατευθυνθεί για την κάλυψη των αυξημένων κοινωνικών αναγκών, που προκάλεσαν τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής από το 2010 και έπειτα. Συγκεκριμένα, αν το σύνολο του κόστους εξυπηρέτησης για το 2014, κατευθυνόταν προς τις δαπάνες κοινωνικής προστασίας, τότε το συνολικό ποσό θα ανερχόταν σε περίπου -52.3 δις, ενώ ο δείκτης δαπάνες κοινωνικής προστασίας/αριθμό φτωχών θα ήταν ίσος με -13.479. Χωρίς τη μεταβίβαση του ποσού, ο δείκτης ισούται με -11.677. Επομένως, ένα μορατόριουμ θα επέτρεπε αύξηση του εν λόγω δείκτη κατά 15.4%.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1: Τα δεδομένα προέρχονται από την Eurostat, με τις δαπάνες υγείας να είναι από το ESSPROS (European System of Integrated Social Protection Statistics), ενώ τα στοιχεία για την υλική στέρηση είναι από το SILC (Statistics on Income and Living Conditions).

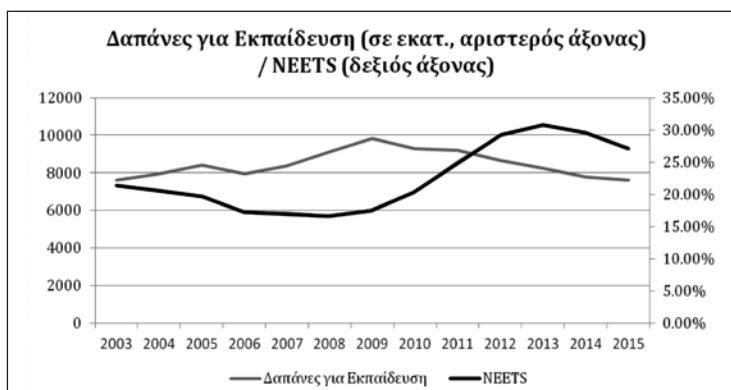
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2: Τα δεδομένα προέρχονται από την Eurostat, με τις δαπάνες κοινωνικής προστασίας να είναι από το ESSPROS (European System of Integrated Social Protection Statistics), ενώ τα στοιχεία για τη φτώχεια είναι από το SILC (Statistics on Income and Living Conditions).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3: Οι δαπάνες για ανεργία είναι από το ESSPROS, ενώ ο αριθμός ανέργων είναι από την AMECO.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4: Οι δαπάνες για το ΠΔΕ είναι από τα δελτία εκτέλεσης του προϋπολογισμού, ενώ ο αριθμός ανέργων από την AMECO.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5: Οι δαπάνες εκπαίδευσης προέρχονται από το Υπουργείο Παιδείας, ενώ τα στοιχεία για τους NEETs προέρχονται από την Eurostat.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5

Στη συνέχεια, εξετάζεται η περίπτωση που το ποσό των τόκων μοιράζεται ισόποσα σε δύο από τις βασικότερες κατηγορίες των συνολικών δαπανών κοινωνικής προστασίας και, συγκεκριμένα, στις δαπάνες υγείας (sickness-healthcare) και στις δαπάνες για επιδόματα ανεργίας:

α) οι μεν δαπάνες ανεργίας θα ανέρχονταν, στην περίπτωση αυτή, σε 5,43 δις και ο δείκτης δαπάνες ανεργίας/αριθμό ανέργων θα ήταν ίσος με -4.264 (σχεδόν τριπλάσιος από την περίπτωση που δεν γίνεται η μεταβίβαση, οπότε και ισούται με -1.521),

β) οι δε κρατικές δαπάνες υγείας θα αυξάνονταν σε -12,2 δις, με αποτέλεσμα ο δείκτης δαπάνες υγείας/άτομα σε υλική στέρηση να ισούται με -5.284 (ενώ χωρίς τη μεταβίβαση του ποσού ισούται με -3.779), με τη σχετική αύξηση να είναι της τάξης του 40%.

Με βάση τα παραπάνω γίνεται αντιληπτή η έκταση της κοινωνικής επιβάρυνσης που προκαλεί η εξυπηρέτηση του χρέους, και μάλιστα χρησιμοποιώντας τις δαπάνες ενός έτους κατά το οποίο το ύψος των πληρωμών είναι εξαιρετικά χαμηλό (μόλις 3,9% του ΑΕΠ – το χαμηλότερο ποσοστό από το 2002).

Συμπεράσματα-προτάσεις

Η εξέταση της διεθνούς βιβλιογραφίας και εμπειρίας για το χρέος, όσον αφορά τις αναπτυσσόμενες χώρες ιδιαίτερα, αναδεικνύει μια σειρά από χρήσιμες πληροφορίες και διαπιστώσεις, με αντικείμενο την αποτίμηση της δημοσιονομικής βιωσιμότητας μιας χώρας.

Συνολικά, η κυρίαρχη προσέγγιση για τη βιωσιμότητα του χρέους κρίνεται ως μονοδιάστατη, εκφράζοντας σχεδόν αποκλειστικά τα δικαιώματα των πιστωτών. Το δημόσιο χρέος θεωρείται δηλαδή βιώσιμο, ανεξαρτήτως των επιπτώσεων που η εξυπηρέτησή του προκαλεί στην ικανοποίηση θεμελιωδών κοινωνικών και αναπτυξιακών αναγκών. Οι πολιτικές δημοσιονομικής προσαρμογής θέτουν ως πρωτεύοντα στόχο τη μεγιστοποίηση των πόρων, που μια οικονομία δύναται να μεταβιβάσει για την αποπληρωμή του εξωτερικού της χρέους. Στο πλαίσιο αυτό, η βιωσιμότητα του χρέους αξιολογείται με αναφορά σε δείκτες, όπως οι εξαγωγικές επιδόσεις μιας χώρας, το ύψος του πρωτογενούς της πλεονάσματος, ο λόγος χρέος-προς-ΑΕΠ και, πιο πρόσφατα, το ύψος των ετήσιων ακαθάριστων χρηματοδοτικών της αναγκών.

Η εξέταση της διεθνούς εμπειρίας επιβεβαιώνει, εντούτοις, ότι βελτίωση των ανωτέρω δεικτών δεν διασφαλίζει αυτή καθαυτή την ευημερία των πολιτών. Για παράδειγμα, η αύξηση των εξαγωγών στο πλαίσιο των προγραμμάτων προσαρμογής στηρίζεται, ως επί το πλείστον, στην εσωτερική υποτίμηση και σε πολιτικές μισθολογικής και κοινωνικής υποβάθμισης. Οι διαπιστώσεις αυτές καθιστούν αναγκαία την αναζήτηση νέων μεθόδων και εργαλείων για την αποτίμηση της βιωσιμότητας του χρέους και

την ένταξη της συγκεκριμένης έννοιας σε ένα συνολικότερο πλαίσιο αξιολόγησης, που θα περιλαμβάνει ανθρωπιστικά, κοινωνικά και αναπτυξιακά κριτήρια, πέραν των καθιερωμένων δεικτών βιωσιμότητας. Η προσέγγιση αυτή βρίσκεται, δηλαδή, στον αντίποδα της προσέγγισης του ΔΝΤ που αξιολογεί τη βιωσιμότητα του χρέους χρησιμοποιώντας αυθαίρετες τιμές δεικτών, όπως ο λόγος χρέος-προς-ΑΕΠ ή το ποσοστό των ετησίων ακαθάριστων χρηματοδοτικών αναγκών μιας χώρας ως % του ΑΕΠ.

Ελλείπει αξιόπιστων κριτηρίων βιωσιμότητας του χρέους αλλά και των κοινωνικών επιπτώσεων των πολιτικών προσαρμογής, η διαμόρφωση εναλλακτικών κριτηρίων, με ισχυρό δικαιοματικό και αξιακό υπόβαθρο, ανάγεται, συνεπώς, σε ένα ζήτημα μείζονος σημασίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι ενώ διατυπώνονται κατά κόρον, στη δημόσια συζήτηση, επιχειρήματα πολιτικο-νομικής φύσης, σχετικά με την ανάγκη ελάφρυνσης του χρέους, οι σχετικές αναλύσεις δεν υποστηρίζονται από πιο εξειδικευμένους και σύνθετους δείκτες και σχετική ποσοτική τεκμηρίωση. Το συγκεκριμένο έλλειμμα περιορίζει τον αντίκτυπο αυτών των αναλύσεων, σε μια συνολικότερη ιστορική συγκυρία, κατά την οποία η επιρροή των ανθρωπιστικών αξιών στη δημόσια σφαίρα έχει σημειώσει σημαντική υποχώρηση.

Σε απάντηση στη συγκεκριμένη ανάγκη, η παρούσα εργασία επιχειρήσει τη διαμόρφωση και τον υπολογισμό μιας σειράς δεικτών για την αξιολόγηση του χρέους, με αναφορά στην επάρκεια των κοινωνικών και αναπτυξιακών δαπανών. Σε σχέση με προηγούμενες σχετικές μεθόδους αξιολόγησης της κοινωνικής βιωσιμότητας του χρέους, η προστιθέμενη αξία της προσέγγισης που παρουσιάστηκε έγκειται στην ενσωμάτωση μιας τρίτης κατηγορίας μεταβλητών, που αποτυπώνουν την εξέλιξη των κοινωνικών αναγκών.

Στο σημείο αυτό, είναι αναγκαίο επίσης να υπογραμμιστεί ότι οι σχετικοί δείκτες δεν συνιστούν επαρκή εργαλεία αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας και αποδοτικότητας των κοινωνικών δαπανών. Η αποτελεσματικότητα του κοινωνικού κράτους είναι συνάρτηση, πέραν της χρηματοδότησής του, μιας σειράς κρίσιμων παραγόντων και πολιτικών που υπερβαίνουν το πλαίσιο του παρόντος άρθρου, όπως, μεταξύ άλλων: η σωστή στόχευση των επιδομάτων και άλλων προνοιακών παρόχων, η βελτίωση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών, η καλύτερη και έγκαιρη εξυπηρέτηση των πολιτών, η διασφάλιση υψηλών επιπέδων λογοδοσίας του συστήματος έναντι των χρηστών, κλπ. Σε ό,τι αφορά την αποδοτικότητα, δηλαδή την αποδοτική χρήση των σχετικών πόρων, η άσκηση πολιτικής οφείλει να επικεντρωθεί στον περιορισμό κάθε μορφής σπατάλης δημόσιων πόρων, στην καταπολέμηση φαινομένων διαφθοράς στους δημόσιους οργανισμούς και τις υπηρεσίες, στην εξασφάλιση της διαφάνειας μέσω ψηφιοποίησης των διαδικασιών και αξιοποίησης των ΤΠΕ, κ.ά. Συνεπώς, κάθε αύξη-

ση στον κοινωνικό προϋπολογισμό οφείλει να εντάσσεται, ταυτόχρονα, σε ένα συνολικότερο πλέγμα παρεμβάσεων, διαρθρωτικών αλλαγών και μεταρρυθμίσεων που θα διασφαλίζουν την αποτελεσματική (ως προς τις ανάγκες) και αποδοτική (ως προς τους πόρους) χρήση τους.

Συνολικά, όλοι οι δείκτες επάρκειας κοινωνικών δαπανών που υπολογίστηκαν καταγράφουν μια δραματική πτώση, κατά την περίοδο υλοποίησης των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνει την άποψη ότι δεν νοείται αποτίμηση του επιπέδου των κοινωνικών δαπανών χωρίς αναφορά στους δείκτες φτώχειας, υλικής στέρησης, ανεργίας και NEETs μεταξύ άλλων. Η κυρίαρχη σήμερα προσέγγιση, που έγκειται στην αξιολόγηση τους ύψους των σχετικών δαπανών ως ποσοστό του ΑΕΠ, πρέπει συνεπώς να αμφισβητηθεί, αξιοποιώντας στο έπακρο τις αναφορές στο διεθνές και κοινοτικό δίκαιο υπέρ της ικανοποίησης ανθρωπίνων και κοινωνικών δικαιωμάτων.

Για να κατανοηθεί το μέγεθος του χρηματοδοτικού ελλείμματος στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής, λαμβάνοντας υπόψη τις σημερινές κοινωνικές ανάγκες, αξίζει μονάχα να αναφερθεί ότι το συνολικό ποσό, για να επανέλθουν οι κοινωνικές δαπάνες ανά φτωχό στα επίπεδα του 2010, ανέρχεται στο εξωπραγματικό ποσό των 26,9 δις για το 2014.

Η διαπίστωση αυτή, σε συνδυασμό με την ποσοτική ανάλυση που παρουσιάστηκε στο παρόν κείμενο, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι δεν υφίσταται για την Ελλάδα δυνατότητα πρωτογενούς δημοσιονομικού πλεονάσματος που να είναι μακροπρόθεσμα βιώσιμο από κοινωνική άποψη.³⁶ Ακόμα και ένα μορατόριουμ στην εξυπηρέτηση του χρέους δεν είναι σε θέση να καλύψει το χρηματοδοτικό έλλειμμα της χώρας, αναφορικά με την κάλυψη βασικών κοινωνικών αναγκών. Ως αποτέλεσμα, το γεγονός αυτό θέτει θεωρητικά μέχρι και την ανάγκη μεταβιβαστικών πληρωμών για την αντιμετώπιση της ανθρωπιστικής κρίσης και την επανεκκίνηση της αναπτυξιακής διαδικασίας.

Υπό τη συγκεκριμένη προσέγγιση, οι αναγκαίοι πόροι που θα έπρεπε να εξασφαλιστούν για τη χώρα, μέσω του μορατόριουμ και των αυξημένων μεταβιβαστικών πληρωμών, θα έπρεπε θεωρητικά να αντιστοιχούν στο άθροισμα:

(1) των δημοσίων επενδύσεων (συμπεριλαμβανομένων και των προγραμμάτων απασχόλησης) που θα επιτρέψουν, συνδυαστικά, να επιτευχθούν οι αναγκαίοι ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης για τη σταδιακή υποχώρηση της ανεργίας στον μ.ο. των χωρών της Ε.Ε. Ο στόχος αυτός συνάδει, για παράδειγμα, με τις διατάξεις του ευρωπαϊκού κανονισμού 472/2013 σχετικά με την υπαγωγή των προγραμμάτων προσαρμογής σε στόχους, που αφορούν στην απασχόληση και το σύστημα κοινωνικής προστασίας³⁷ Στόχος είναι, δηλαδή, η αναδιάρθρωση του χρέους και οι μεταβιβαστικές πληρωμές να συνεισφέ-

ρουν δραστικά στην ταχεία απορρόφηση, από την αγορά εργασίας, του εξαιρετικά υψηλού αριθμού ανέργων που οι προγενέστερες πολιτικές προκάλεσαν.

(2) των κοινωνικών δαπανών (ανθρωπιστική κρίση, ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα, κάρτα υγείας ανασφάλιστων, κλπ.) ικανών, αφενός, να αμβλύνουν δραστικά αλλά βραχυπρόθεσμα τα επίπεδα φτώχειας και υλικής στέρησης (π.χ. μείωση στον μ.ο. της Ε.Ε.) σε συνάρτηση με τις σχετικές διατάξεις του ευρωπαϊκού κανονισμού 472/2013 και, αφετέρου, να αντιστρέψουν την απαξίωση των γνώσεων και δεξιοτήτων των ανέργων και τη συνολικότερη διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού.³⁸ Η διεθνής βιβλιογραφία συγκλίνει ως προς την άποψη ότι η μακροχρόνια ανεργία των νέων αποτελεί σοβαρό παράγοντα επιδείνωσης του εργασιακού τους βίου, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την ίδια την ικανότητα αναπαραγωγής της κοινωνίας (δημογραφικό πρόβλημα λόγω εργασιακής αβεβαιότητας και μειωμένης στήριξης από το κράτος), ενώ παράλληλα η μακροχρόνια ανεργία των γονέων μειώνει τις ευκαιρίες των παιδιών τους σε θέματα εκπαίδευσης και κατάρτισης.

Εν κατακλείδι, η προσέγγιση των ζητημάτων βιωσιμότητας του χρέους που παρουσιάστηκε στο παρόν σημείωμα υπακούει σε δύο λογικές και κριτήρια:

- Πρώτον, στην προτεραιοποίηση, για ανθρωπιστικούς και αξιακούς όρους, των κοινωνικών αναγκών ως προς τις δαπάνες εξυπηρέτησης του χρέους (κοινωνικοπολιτική προσέγγιση).

- Δεύτερον, στην αναγκαιότητα αποκατάστασης της βιωσιμότητας του χρέους, καθώς η διατήρηση ενός υπέρμετρου αριθμού ανέργων και φτωχών –προς όφελος της εξυπηρέτησης του χρέους– υπονομεύει τις μακροχρόνιες αναπτυξιακές επιδόσεις της οικονομίας και εν τέλει, τις ίδιες τις δυνατότητες κάλυψης των δανειακών υποχρεώσεων (μακροκοινωνική προσέγγιση).³⁹

- Τέλος, η διαμόρφωση στρατηγικής που θα προτάσει το ζήτημα της κοινωνικής βιωσιμότητας του χρέους δύναται να υλοποιηθεί σε συνεργασία με μη αμελητέους θεσμούς όπως:

- το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στο πλαίσιο της εμπλοκής του στην αξιολόγηση του Προγράμματος Οικονομικής Προσαρμογής της Ελλάδας, που μπορεί να συμβάλει στην ανάδειξη και αξιοποίηση των προαναφερθεισών ευνοϊκών διατάξεων του ΕΚ/472/2013, αλλά και να απαιτήσει την τήρηση του Πρωτογενούς Δικαίου της Ένωσης σε ό,τι αφορά τις πολιτικές και μεταρρυθμίσεις που εφαρμόζονται στην Ελλάδα,

- τον ΟΗΕ, καθώς η προσέγγιση του χρέους με όρους κοινωνικής βιωσιμότητας συνιστά ένα προνομιακό πεδίο συνεργασίας με τον Ανεξάρτητο Εμπειρογνώμονα για το Εξωτερικό Χρέος και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, στη βάση του πρόσφατου πορίσματός του για την Ελλάδα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. σχετικά τις ακόλουθες πρωτοποριακές εργασίες: H. Northover / K. Joyner / D. Woodward, «A Human Development Approach to Debt Relief for the World's Poor», CAFOD, Σεπτέμβριος 1998· EURODAD, «Putting Poverty Reduction First», Οκτώβριος 2001.
2. Βλ. https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-financial-assistance_en.
3. C. Hermann, «Thirty years of structural adjustment: a comparison of Latin American and European experiences», Working Life Research Centre, Βιέννη 2015. Τα κοινά χαρακτηριστικά αυτών των προγραμμάτων έγκεινται ειδικότερα στην εφαρμογή πολιτικών λιτότητας, στην απελευθέρωση αγορών, στην απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, στη συρρίκνωση του αναδιανεμητικού χαρακτήρα του κοινωνικού κράτους και του φορολογικού συστήματος, στην ιδιωτικοποίηση δημοσίων επιχειρήσεων και στις ισχυρές παρεμβάσεις στο συνταξιοδοτικό σύστημα. Η προσπάθεια αποκατάστασης της βιωσιμότητας του χρέους μέσω της αύξησης των εξαγωγών και της επίτευξης υψηλών πρωτογενών δημοσιονομικών πλεονασμάτων συνιστούν επίσης θεμελιώδη χαρακτηριστικά των προγραμμάτων προσαρμογής τόσο στον Νότο όσο και στον Βορρά. Συγκεκριμένα, ποσοτική ανάλυση για 112 υπερχρεωμένες αναπτυσσόμενες χώρες καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η προσπάθεια αποκατάστασης της εξυπηρετησιμότητας του χρέους πραγματοποιήθηκε μέσω της βελτίωσης των εξαγωγικών τους επιδόσεων και, ταυτόχρονα, εις βάρος των κοινωνικών τους δεικτών. Δύο ερμηνείες μπορούν έτσι να εξεταστούν: (α) είτε ότι αποδόθηκε απόλυτη προτεραιότητα στις εξαγωγές στο πλαίσιο των προγραμμάτων προσαρμογής και ότι υποβαθμίστηκαν παράλληλα οι στόχοι κοινωνικής και αναπτυξιακής πολιτικής, (β) είτε ότι οι πολιτικές βελτίωσης των εξαγωγών στηρίχθηκαν ή προωθήθηκαν από κοινού με πολιτικές κοινωνικού, μισθολογικού και φορολογικού ντάμπινγκ, στη βάση δηλαδή μιας ανταγωνιστικής σχέσης μεταξύ ανταγωνιστικότητας και ευημερίας· E. Berr / F. Combarrous, «Une autre lecture de la soutenabilité de la dette», *Revue Tiers Monde* 4/192 (2007), σ. 789-813.
4. «Mainstreaming Employment and Social Indicators into Macroeconomic Surveillance», Directorate General for Internal Policies, commissioned by the Committee on Employment and Social Affairs of the European Parliament (EMPL), Φεβρουάριος 2016.
5. C. M. Reinhart / K. S. Rogoff, «Growth in a Time of Debt», *AER: Papers and Proceedings* 100/2 (2010).
6. T. Herndon / M. Ash / R. Pollin: «Does High Public Debt Consistently Stifle Economic Growth? A Critique of Reinhart and Rogoff», *Cambridge Journal of Economics* 38/2 (2013).
7. H. Bohn: «The Sustainability of Budget Deficits in a Stochastic Economy», *Journal of Money, Credit and Banking* 27/1 (1995).
8. Klaus Regling, «Greek Debt Levels Are No Longer Cause for Alarm», *Financial Times*, 9.2.2017.
9. «The Impact of the crisis on fundamental rights across Member States of the EU – Country report on Greece», Study for the LIBEE Committee, Directorate-General for Internal Policies, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, European Parliament, 2015, [www.europarl.europa.eu/RegData/.../IPOL_STU\(2015\)510014_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/.../IPOL_STU(2015)510014_EN.pdf).
10. «Assessment of the Social Impact of the New Stability Support Programme for Greece», Commission Staff Working Document, European Commission, SWD (2015) 162 final, 19.8.2015, www.ec.europa.eu/economy...eu.../greek.../assessment_social_impact_en.pdf.
11. Οι παρατηρήσεις της έκθεσης του ΟΗΕ (2016) για το θέμα παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον: «*The Independent Expert welcomes the publication of a social impact assessment for the third adjustment programme by the European Commission in August 2015. However, he regrets that the document fails to evaluate the social impacts caused by the first and the second adjustment programme and thus fails to draw any lessons from what went wrong. The social impact assessment is not a human rights assessment. It does not make any reference to human rights, nor to the rulings by the Greek Council of State, recommendations by the Greek National Commission for Human Rights, or to the comprehensive country study carried out on behalf of the European Parliament on the impact of the crisis on fundamental rights in Greece. It does not consider the views of the Council of Europe, the European Social Committee monitoring the implementation of the European Social Charter, or findings and recommendations by human rights mechanism of the United Nations, including those of his predecessor.*»
12. «Report of the Independent Expert on the effects of foreign debt and other related international financial obligations of States on the full enjoyment of all human rights, particularly economic, social and cultural rights», Cephas Lumina, Mission to Greece (22-27.4.2013), Human Rights Council Twenty-fifth session, 27 Μαρτίου 2014.
13. Μπορεί στο πλαίσιο αυτό να αναφερθεί επίσης και η «Έκθεση αλήθειας του δημόσιου χρέους» (Κεφάλαιο 6ο για τις επιπτώσεις των προγραμμάτων διάσωσης στα ανθρώπινα δικαιώματα) που συνέταξε η σχετική επιτροπή του Ελληνικού Κοινοβουλίου· βλ. *Επιτροπή Αλήθειας Δημόσιου Χρέους*, «Προκαταρκτική έκθεση», Αθήνα, Ιούνιος 2015.
14. «Report of the Independent Expert on the effects of foreign debt and other related international financial obligations of States on the full enjoyment of all human rights, particularly economic, social and cultural rights on his mission to Greece», Juan Pablo Bohoslavsky, Mission to Greece (30.11-8.12.2015), Human Rights Council Thirty-first session.
15. Βλ. σχετικά: ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, «Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση», *Ετήσια έκθεση 2015*, Αύγουστος 2015· T. Giannitsis / S. Zografakis, «Greece: Solidarity and Adjustment in times of crisis», Macroeconomic Policy Institute of the Hans-Boeckler-Foundation, Study 38, Μάρτιος 2015· M. Matsaganis, «The Greek crisis: Social impact and policy responses», Friedrich Ebert Stiftung, Νοέμβριος 2013· D.A. Sotiropoulos, «The social situation of Greece under the crisis», Friedrich Ebert Stiftung, Μάιος 2014.
16. Z. Darvas / O. Tschekassin, «Poor and under pressure: The social impact of Europe's fiscal consolidation», Bruegel policy contribution, 31.3.2015.
17. «Δείκτες κοινωνικών επιπτώσεων της κρίσης», Κεφάλαιο 7, *Έκθεση για την Οικονομία και την Απασχόληση 2015*, ΙΝΕΚ/ΠΕΟ.
18. «Δημοσιονομική λιτότητα, προσαρμογή και κρίση χρέους: φαύλος κύκλος αστάθειας, ύφεσης και αποπληθωρισμού», Κεφάλαιο Ι της *Ετήσιας Έκθεσης 2015 για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση*.
19. Northover / Joyner / Woodward, «A Human Development Approach to Debt Relief for the World's Poor», ό.π.: EURODAD (2001), «Putting Poverty Reduction First», Οκτώβριος 2001· S. Mandel, «Debt Relief as if People Mattered», NEF, 2006.
20. «Η πρόταση οικονομικής πολιτικής του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ», Κεφάλαιο 6 της *Ετήσιας Έκθεσης 2015 για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση*.
21. «Towards the establishment of a multilateral legal framework

- for sovereign debt restructuring processes», United Nations General Assembly, A/68/L.57/Rev.1 (2014).
22. J. Kaiser, «Hope for Indebted States», Friedrich Ebert Stiftung, Μάρτιος 2015. Στον αντίποδα αυτής της πρωτοβουλίας, το ΔΝΤ εγκαινίασε από την πλευρά του, τον Ιούνιο του 2014, μια διαδικασία για την αναθεώρηση των διαδικασιών αναδιάρθρωσης του δημόσιου χρέους. Το ΔΝΤ προκρίνει ειδικότερα έναν μηχανισμό για την αναδιάρθρωση ομολόγων, ο οποίος θα στηρίζεται στην εθελούσια συμμετοχή των πιστωτών και το οποίο θα εστιάζει στο «re-profiling» του χρέους. Στόχος είναι να διασφαλίζεται χρόνος και να απελευθερώνεται δημοσιονομικός χώρος για τις οικονομίες των οφειλετών, επιτρέποντας σε αυτές τις χώρες να ανακτήσουν την αναγκαία αναπτυξιακή δυναμική ώστε να αντιμετωπίσουν με ομαλό τρόπο τις δανειακές τους υποχρεώσεις· βλ. σχετικά: «The Fund's Lending Framework and Sovereign Debt: Preliminary Considerations», IMF Staff Report, Ιούνιος 2014· «The Fund's Lending Framework and Sovereign Debt: Further Considerations», Απρίλιος 2015.
 23. Βλ. σχετικά: Northover / Joyner / Woodward, «A Human Development Approach to Debt Relief for the World's Poor», ό.π.· EURODAD, «Putting Poverty Reduction First», Οκτώβριος 2001· Mandel, «Debt Relief as if People Mattered», ό.π.· Berr / Combarrous, «Une autre lecture de la soutenabilité de la dette», ό.π.
 24. «European Union Statistics on Income and Living Conditions 2015», 23.6.2016.
 25. Βλ. την ιδιαίτερα αξιολογημένη εργασία των Berr / Combarrous, «Une autre lecture...», ό.π.
 26. Ο δείκτης «ποσοστό ατόμων με υλικές στερήσεις» εκτιμά τα επίπεδα διαβίωσης μετρώντας το ποσοστό του πληθυσμού που στερείται τουλάχιστον τεσσάρων, από ένα κατάλογο εννέα αγαθών και υπηρεσιών (μεταξύ άλλων περιλαμβάνονται δυσκολίες ανταπόκρισης στην πληρωμή πάγιων λογαριασμών, οικονομική αδυναμία να διαθέτουν ικανοποιητική θέρμανση τηλεφώνου, έγχρωμη τηλεόραση κλπ.).
 27. Οι δαπάνες κοινωνικής προστασίας αναλύονται στις ακόλουθες κατηγορίες: Ασθένεια/Υγειονομική Περίθαλψη + Αναπηρία + Γήρας + Επιζώντας/Χηρεία + Οικογένεια/Τέκνα + Ανεργία + Κοινωνικός Αποκλεισμός.
 28. Με βάση τον ορισμό της ΕΛΣΤΑΤ, ως κίνδυνος φτώχειας μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις ορίζεται το ποσοστό των ατόμων που ζουν σε νοικοκυριά, των οποίων το συνολικό ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα είναι χαμηλότερο του 60% του εθνικού διήμεσου ισοδυνάμου διαθέσιμου εισοδήματος.
 29. Ο όρος αφορά στους νέους ηλικίας 15 έως 24 ετών, οι οποίοι δεν μετέχουν σε διαδικασίες εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης.
 30. Συγκεκριμένα, τα στοιχεία για δαπάνες κοινωνικής προστασίας ανανεώθηκαν τελευταία φορά στις 27.1.2017.
 31. Βλ. «Review of social determinants and the health divide in the WHO European Region: final report», World Health Organization, 2014 (ενημερωμένη αναδημοσίευση).
 32. Οι δαπάνες για επιδόματα ανεργίας ανήκουν στην κατηγορία των λεγόμενων αυτόματων σταθεροποιητών (automatic stabilizers), που στη σχετική βιβλιογραφία θεωρούνται βασικά εργαλεία άσκησης δημοσιονομικής πολιτικής (στην ίδια κατηγορία ανήκει και η προοδευτική φορολογία).
 33. Ενδεικτικά βλ.: A. J. Auerbach / Y. Gorodnichenko, «Measuring the Output Responses to Fiscal Policy», *American Economic Journal-Economic Policy* 4 (2012)· A. Baum / M. Poplawski-Ribeiro / A. Weber, «Fiscal Multipliers and the State of the Economy», IMF Working Paper 12/286 (2012)· N. Batini / G. Callegari / G. Melina, «Successful Austerity in the United States, Europe and Japan», IMF Working Paper 12/190 (2012)· O. Blanchard / D. Leigh, «Growth Forecast Errors and Fiscal Multipliers», IMF Working Paper 13/1 (2013).
 34. Η επιλογή του 2014 ως έτους για τον υπολογισμό των δαπανών οφείλεται στο ότι είναι η τελευταία χρονιά για την οποία είναι διαθέσιμο το σύνολο των στοιχείων.
 35. Για το 2015 η καταβολή τόκων ανέρχεται σε 3,6% του ΑΕΠ – περίπου 600 εκ. λιγότερα σε σχέση με το 2014.
 36. Για πρώτη φορά στη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, διακρίνεται με σαφήνεια ο κίνδυνος διαμόρφωσης στην Ελλάδα ενός σκληρού πυρήνα της φτώχειας, που δεν θα υποχωρήσει δηλαδή με την ανάκαμψη της οικονομίας. Η αύξηση της μακροχρόνιας ανεργίας σε συνδυασμό με την ανεπάρκεια του εγχώριου συστήματος κοινωνικής προστασίας και προστασίας από τη ανεργία ενέχει κίνδυνο «παγίδευσης» ολόκληρων τμημάτων του πληθυσμού στη φτώχεια με πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα στο ποσοστό ανεργίας και φτώχειας. Ο κοινωνικός αποκλεισμός λαμβάνει διάφορες μορφές, προκαλώντας σειρά αρνητικών επιπτώσεων στην απασχολησιμότητα των ανέργων: επιδείνωση της υγείας, αυξημένη σχολική αποτυχία των παιδιών, αύξηση εγκληματικότητας, δυσκολίες στέγασης, δυσκολία πρόσβασης σε βασικές υπηρεσίες, χωρική συγκέντρωση κοινωνικού αποκλεισμού, κλπ.
 37. Όπως αναφέρεται στο προοίμιο του κανονισμού, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και το Συμβούλιο Ευρωπαϊκής Ένωσης λαμβάνουν υπόψη το άρθρο 9 της Συνθήκης ΣΛΕΕ, βάσει του οποίου ορίζεται ότι: «*Η Ένωση κατά τον καθορισμό και την εφαρμογή των πολιτικών και των δράσεών της, πρέπει να συνεκτιμά τις απαιτήσεις που συνδέονται με την προαγωγή ενός υψηλού επιπέδου απασχόλησης, τη διασφάλιση της κατάλληλης κοινωνικής προστασίας, την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, και ένα υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, κατάρτισης και προστασίας της ανθρώπινης υγείας*». Η διάταξη 7 του άρθρου 7 αναφέρει επιπρόσθετα την ανάγκη εξασφάλισης θεμελιωδών πολιτικών όπως της εκπαίδευσης και της περίθαλψης: «*Οι προσπάθειες δημοσιονομικής εξυγίανσης που καθορίζονται στο πρόγραμμα μακροοικονομικής προσαρμογής πρέπει να λαμβάνουν υπόψη την ανάγκη για εξασφάλιση των μέσων που επιτρέπουν την εφαρμογή θεμελιωδών πολιτικών, όπως η εκπαίδευση και η περίθαλψη*».
 38. Η Ετήσια Έκθεση 2015 του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ σημειώνει ότι η ενεργοποίηση των επενδύσεων δεν αποτελεί επαρκή συνθήκη για την αντιμετώπιση της έκτασης που έχει λάβει στην χώρα το πρόβλημα της ανεργίας. Το γεγονός αυτό καθιστά αναγκαία τη θεσμοθέτηση «προγραμμάτων εγγυημένης απασχόλησης». «Η πρόταση οικονομικής πολιτικής του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ», Κεφάλαιο 6 της Ετήσιας Έκθεσης 2015 για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση.
 39. Αξίζει συμπληρωματικά να σημειωθεί ότι –σε μια δυναμική θεώρηση– η μη βιωσιμότητα του ελληνικού χρέους συντηρεί σε ιδιαίτερα χαμηλά επίπεδα τις ίδιες τις αναπτυξιακές προοπτικές της χώρας, δηλαδή τον πλέον καθοριστικό παράγοντα για την αποκατάσταση της μακροπρόθεσμης βιωσιμότητας της οικονομίας, συμπεριλαμβανομένης της δημοσιονομικής, αλλά και της κοινωνικής, εντέλει, βιωσιμότητας. Πράγματι, η αποτίμηση από τις αγορές, των αντικειμενικών πιέσεων στην ρευστότητα που θα αντιμετωπίσει η χώρα από το 2022 και μετά, σε συνδυασμό με την αρνητική επίπτωση και αβεβαιότητα ως προς το οικονομικό και επενδυτικό κλίμα που αυτή επιφέρει, υπονομεύουν άμεσα τις ίδιες τις αναπτυξιακές προοπτικές της οικονομίας και τις δυνατότητες επίτευξης των πρωτογενών πλεονασμάτων που έχουν τεθεί ως στόχοι από τους θεσμούς.